

عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی دانشجویان ایرانی خارج از کشور: مورد پژوهی دانشگاه‌های کشور آلمان

علیرضا محسنی تبریزی

دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

اسماعیل شیرعلی*

مرکز مطالعات بین‌المللی دینی دانشگاه تهران

چکیده

مقاله حاضر بر اساس بخشی از اطلاعات مأخوذ از پیمایش بررسی جامعه‌شناختی نقش اعتماد بر میزان تمایل بازگشت دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در خارج از کشور که در کشور آلمان انجام گرفته، تنظیم شده است. جامعه آماری را ۹۲۱۰ نفر از دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در ۳۲ شهر آلمان تشکیل می‌دهد. بر اساس قواعد تعیین حجم نمونه ۳۸۴ نفر از دانشجویان به طریق نمونه‌گیری خوشه‌ای مطابق با دقت احتمالی مطلوب ۵٪ ($d=0.05$) و ضریب اطمینان ۹۵ درصد انتخاب شده‌اند. نتایج به دست آمده از آزمون فرضیات تحقیق و نیکویی برازش مدل تحلیلی نشان می‌دهد که: طول مدت اقامت در خارج از کشور رابطه معنادار، ولی منفی با اعتماد اجتماعی دارد. با بهبود وضعیت تحصیلی، میزان اعتماد اجتماعی افزایش می‌یابد. با افزایش تعدد سفر به ایران، اعتماد اجتماعی نیز به طور فزاینده بالا می‌رود. میزان اعتماد اجتماعی بر حسب میزان ناراضیاتی دانشجویان تغییر می‌کند. میزان اعتماد اجتماعی بر حسب وضعیت اجتماعی-اقتصادی (SES) پاسخگویان تغییر می‌کند. با وجود رابطه معنادار بین اعتماد اجتماعی و گروه‌های سنی، بین جنسیت و اعتماد اجتماعی رابطه معناداری به دست نیامد.

با توجه به نیکویی برازش مدل تحلیلی از طریق کاربرد رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بر حسب ارزش بتا ($Beta$) متغیرهای طول مدت اقامت در خارج از کشور، وضعیت تحصیلی، تعدد سفر به ایران، ناراضیاتی و وضعیت اجتماعی-اقتصادی به عنوان تعیین‌کننده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اعتماد اجتماعی دانشجویان مطرح‌اند.

کلید واژگان: طول مدت اقامت در خارج از کشور، تعدد سفر به ایران، ناراضیاتی، وضعیت تحصیلی، بیگانگی اجتماعی، اعتماد اجتماعی.

* مسئول مکاتبات: esmaeil_Shirali@yahoo.com

مقدمه

بدون تردید، در عصر حاضر نیروی انسانی متخصص و متعهد مهم‌ترین رکن توسعه است و نحوه استفاده بهینه از تواناییها و استعدادهای این بخش مهارت، ظرافت و دقت خاصی را طلب می‌کند. با وجود این، بیشتر کشورهای در حال توسعه که هنوز راه طولانی را برای رسیدن به توسعه پیش رو دارند، همچنان با معضل بزرگ «فرار مغزها» دست به گریبان‌اند. کشور ما نیز از این قاعده مستثنا نیست. هر چند که طی سالهای اخیر تلاشهای مسئولان موجب افزایش روند بازگشت این سرمایه‌های علمی به کشور شده است، مع‌الوصف باید اذعان کرد که هنوز تعداد چشمگیری از نخبگان علمی کشور در خارج بسر می‌برند.

دانشجویان و دانش‌آموختگان هر کشور از مهم‌ترین سرمایه‌های آن کشور به شمار می‌روند، سرمایه‌هایی که شاید ده‌ها سال لازم است هزینه شود تا مجدداً ایجاد شوند. اصولاً میزان تحصیلات دانشگاهی، تعداد دانشگاهها و دانشگاهیان همواره به عنوان شاخصی برای ارزیابی سطح فرهنگ و توسعه هر مملکتی تلقی می‌شود.

اعتماد به عنوان یکی از ارکان تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی یکی از مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی است. اعتمادسازی و افزایش اعتماد به عنوان عاملی مهم در زمینه‌سازی و ایجاد فضای لازم برای تربیت و پرورش سرمایه انسانی و مهم‌تر از آن حفظ میراث انسانی در کشور امری انکار ناپذیر است.

افزایش ابعاد مختلف اعتماد در سطح جامعه می‌تواند یکی از موانع جدی و باز دارنده برای خروج این سرمایه‌های انسانی از کشور تلقی شود و ارتقای آن در سطح مطلوب می‌تواند انگیزه‌های مضاعفی برای بازگشت مهاجران ایجاد کند.

طرح و بیان مسئله: در تحقیق حاضر در زمینه شناسایی و بررسی اهمیت نقش این علل و تأثیر آن بر اعتماد اجتماعی دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در خارج از کشور، به ویژه در کشور آلمان، مطالعه شده است و لزوم انجام یافتن این مطالعه مشخص و درخصوص لزوم ماندگاری این استعداد در کشور، به منظور ارتقای سطح رفاه و آسایش مملکت و پیشرفت کشور موضوع توجیه‌پذیر و آن‌گاه به صورت بخشی در محدوده بحث اعتماد، در راستای شناسایی علل فرار نخبگان و عدم بازگشت آنان اقدام شده است. بر همین اساس، سؤال اصلی

تحقیق، طرح و فرضیه آن ارائه می‌شود. از آنجا که مهاجرت متخصصان ایرانی به کشورهای اروپایی سهم بالایی از کل مهاجرت متخصصان ایرانی به خارج از کشور را تشکیل می‌دهد و این کشورها در خصوص ورود افراد خارجی به ممالک خود آمارهایی را جمع‌آوری کرده‌اند، در مطالعه حاضر عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی بر میزان علائق بازگشت دانشجویان ایرانی خارج از کشور و به طور ویژه در کشور آلمان بررسی شده است.

پدیده مهاجرت نخبگان و عدم بازگشت آنان در سالهای اخیر یکی از مهم‌ترین مسائل بحث‌انگیز کشورهای کمتر توسعه یافته و حتی کشورهای پیشرفته اروپایی بوده است. عنوان فرار مغزها از واژه انگلیسی^۱ گرفته شده است (Piro, 2001) که مترادف آن در فارسی عبارت از مهاجرت نیروی انسانی نخبه است. مهاجرت دانشجویان یا نخبگان و عدم بازگشت آنان را نباید صرفاً مربوط. دانشگاهیان دانست؛ امکان دارد این طیف حجم وسیعی از متفکران، نویسندگان، هنرمندان، صنعتگران، مخترعان، پزشکان و... را شامل شود (Kakajoybari, 2005). مهاجرت مغزها پدیده‌ای است که از قرن بیستم و به دنبال شکوفایی علم و فناوری در غرب ظهور کرده و حالتی است که در آن افراد متخصص در علوم و فنون، نوابغ و نخبگان یک کشور به کشور دیگر عمدتاً از کشورهای در حال توسعه به سمت کشورهای توسعه یافته مهاجرت می‌کنند. در این نوع مهاجرت عوامل کشش بیشتر از عوامل فشار در امر مهاجرت دخالت دارند؛ پاره‌ای از پژوهشگران معتقدند که علت ریشه تمام مهاجرتها شکست جوامع در برآوردن نیازهای شهروندان‌شان است. طیف این نیازها برای نخبگان هر کشور متفاوت است و ابعاد گوناگون امنیتی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، علمی و فرهنگی را در بر می‌گیرد (Abbaszadeghan, 2006).

امروزه، نیروی انسانی یکی از پیش زمینه‌های توسعه همه جانبه است و نیروی انسانی متخصص و تحصیل کرده موتور محرکه جامعه قلمداد می‌شود؛ بنابراین، از دست دادن این نیروها به مفهوم از دست دادن سرمایه‌های اصلی کشور تلقی می‌شود.

اهداف تحقیق: با توجه به موضوعات مختلف اعتماد در مباحث جامعه‌شناسی و روانشناسی اجتماعی، به خصوص موضوع «اعتماد به چه کسی یا گروهی یا امری یا چیزی» و نظایر آن،

1. Brain Drain

موضوعات اعتماد متعدد و متنوع است. اعتماد اجتماعی، اعتماد سیاسی، اعتماد اقتصادی و اعتماد به خود از شایع‌ترین اقسام و انواع اعتماد به شمار می‌آیند. در تحقیق حاضر با تکیه بر مفهوم اعتماد اجتماعی، اعتماد اجتماعی دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های آلمان و نیز اندازه‌گیری تأثیرات عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی، با استفاده از روش‌های پیشرفته آماری نظیر تحلیل رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر از نظر علمی بررسی شده است.

مبانی نظری و تجربی موضوع تحقیق: اعتماد یکی از مباحث عمده جامعه‌شناسی است. اعتماد به عنوان مبنایی بر نظم اجتماعی در رشته‌ها و در سطوح مختلف قابل تحلیل است. به طور کلی، اعتماد اجتماعی صورتی از روابط اجتماعی است که سبب تثبیت بخش نظم اجتماعی می‌شود. نظم اجتماعی بر اساس رعایت قوانین و مقررات ایجاد می‌شود و رعایت قوانین برعهده افراد جامعه است و این امر میسر نخواهد شد، مگر آنکه اعتماد در جامعه گسترش یابد.

در ادبیات جهان رسانه‌ای و ارتباطات، اعتماد^۲ و اعتبار^۳ میزان اطمینان و ارزش است که گیرنده برای یک منبع و کانال ارتباطی قایل است. مخاطب و نظرها و تصورات او میزان اعتبار یک منبع خبری را زیاد و کم می‌کند (Silver, 1985). در واقع، اگر گیرنده پیام فرستنده پیام را بپذیرد، به آن منبع اعتماد کرده و برای آن ارزش و اعتبار قایل شده است. اگر رسانه‌ای موفق به جلب اعتماد مخاطبان شود، مخاطبان رسانه را انتخاب می‌کنند و پیام آن را می‌پذیرند و در غیر این صورت، مخاطبان به سمت رسانه‌ای می‌روند که مورد وثوق باشد و بتوانند به آن اعتماد کنند و با پیام آن اقناع شوند.

هر چند نمی‌توان مقصری را به طور مشخص برای وجود بی‌اعتمادی در جامعه مشخص کرد، اما رسانه‌ای کردن نارضایتی‌های موجود در جامعه، بی‌دینی، تمایل افراطی جوانان برای خروج از کشور و پایین بودن پایگاه اقتصادی-اجتماعی اکثریت، به بی‌اعتمادی مردم از حکومت منجر می‌شود و اقتدار و مشروعیت مدیران صالح نظام را نیز از بین می‌برد و در نتیجه، نظام سیاسی کشور کارکرد کنترلی و پویایی خود را از دست می‌دهد.

اعتماد اجتماعی به مثابه یک مفهوم یا یک کنش اجتماعی در تعامل مستقیم با مفاهیم یا رفتارهای اجتماعی دیگر است. در جهان مدرن اعتماد بر مبناهایی استوار شده است که با دوران پیش از مدرن اساساً تفاوت دارد. در دوره‌های پیش از مدرن اعتماد بر حسب زمینه‌های محلی مشخص می‌شده است. گیدنز معتقد است که چهار زمینه محلی اعتماد بر فرهنگهای پیش از مدرن تسلط دارند: ۱. نظام خویشاوندی است. وابستگی خویشاوندی، به رغم کشمکشهای اضطراب برانگیزشان، شبکه‌ای از پیوندهای اجتماعی اعتمادپذیر را فراهم می‌سازد. ۲. اجتماع محلی است. در بیشتر محیطهای پیش از مدرن، محیط محلی جایگاه رشته‌های روابط اجتماعی در هم بافته‌ای است که پهنه مکانی محدود آن مایه استحکام این روابط می‌شود. ۳. اعتماد، نفوذ کیهان‌شناسی مذهبی است. کیهان‌شناسی مذهبی تفسیرهای اخلاقی و عملی در زندگی اجتماعی و عملی و نیز جهان طبیعی به دست می‌دهد که برای مؤمنان محیطی از امنیت ارائه می‌کند. مهم‌ترین کارکرد باورهای مذهبی این است که معمولاً به تجربه رویدادها و موقعیتها اعتماد تزریق می‌کنند. ۴. عمده روابط اعتماد در فرهنگهای پیش از مدرن، خود سنت است. سنت به شیوه‌ای بنیادی در امنیت وجودی انسان دخیل است، چرا که اعتقاد به تداوم گذشته، حال و آینده را حفظ می‌کند (Giddnes, 1999: 120-126).

با وجود تفسیر ارائه شده، از نظر گیدنز بسیاری از این محیطهای سنتی در مقایسه با جهان مدرن مکان سخت‌تری برای زندگی بوده‌اند، از آن رو که انواع خطرهای طبیعی و انسانی احساس امنیت وجودی را از انسانها سلب می‌کرده است. بدیهی است که در دوران مدرن نیز انواع تهدیدات طبیعی و انسانی وجود دارد. خشونت، حوادث طبیعی، جنگ و مانند اینها هنوز هم احساس امنیت را به خطر می‌اندازند، اما همه اینها در نتیجه عملکردهای بازاندیشانه انسانها تا حد زیادی تقلیل یافته‌اند. از نظر گیدنز در شرایط مدرنیت هیچ یک از چهار کانون اصلی اعتماد و امنیت وجودی در محیطهای پیش از مدرن به همان اندازه اهمیت ندارد. روابط خانوادگی، اجتماع محلی، مذهب و سنت به رغم نفوذشان در جهان مدرن، تأثیر و اهمیت گذشته خود را از دست داده‌اند و منابع جدید از اعتماد و امنیت در این جهان در حال تعریف شدن است. گیدنز عنوان می‌کند که در عصر حاضر، اعتماد به اشخاص متکی بر پیوندهای مشخصی در چارچوب اجتماع محلی و شبکه‌های خانوادگی نیست. اعتماد در یک سطح

مشخص به طرح تبدیل می‌شود که طرفین باید روی آن کار کنند و مستلزم باز بودن فرد به روی دیگران است (Giddnes, 1999: 144). سازکار اعتماد فقط به روابط میان افراد عادی و متخصصان مربوط نمی‌شود، بلکه به فعالیتهای کسانی نیز وابسته است که درون نظامهای انتزاعی جای دارند (Giddnes, 1999: 103).

داگوتا معتقد است که بین سطح اعتماد در جامعه و مشارکت سیاسی ارتباط مستقیمی وجود دارد. در واقع، اعتماد تضمین کننده دموکراسی در هر جامعه‌ای است. دموکراسی مستلزم این است که افراد جامعه دارای میزان بالایی از اعتماد نسبت به یکدیگر باشند تا بتوانند در قالب انواع گروهها و انجمنها روابطی ثانوی با هم برقرار سازند. علاوه بر این، او بیان می‌کند که رابطه اعتماد و رفاه با سطوح بالای توسعه اقتصادی متناسب است (Dasguta, 1988). بنابراین، می‌توان با تکیه بر آرای وی چنین بیان کرد که اعتماد اجتماعی ارتباط مستقیمی با سطح توسعه سیاسی و اقتصادی جامعه دارد. این مسئله به شکلی دیگر در یافته‌های پاتنام مشخص می‌شود. پاتنام نیز اعتماد را پیش شرط مشارکت مدنی و توسعه مشارکتی در جامعه می‌داند. امری که در نظر او یکی از بنیانهای سرمایه اجتماعی در جامعه است (Putnam, 1993: 13).

کلمن نیز به همین وجه تأثیر اعتماد در افزایش سرمایه اجتماعی و به بیان ساده‌تر، به تسهیلگر کنشهای اجتماعی توجه کرده است. او در نهایت، اعتماد و سرمایه اجتماعی را عامل مؤثری در توفیق برنامه‌ها و تلاشهای معطوف به توسعه و رشد اقتصادی می‌داند (Golabi, 2004).

به طور کلی، بیشتر نظریه‌پردازان اجتماعی به تأثیر اعتماد در افزایش سرمایه اجتماعی، توسعه سیاسی و اقتصادی و در نهایت، سطح پیشرفت و میزان پویایی جامعه اعتقاد دارند. محسنی تبریزی معتقد است که اعتماد نوعی احساس است که فرد نسبت به امری دارد که آن امر مورد تأیید است. اعتماد مبین ارزیابی ما از پدیده‌ای است که با آن مواجه‌ایم و همواره مثبت است. اعتماد در جریان فرایند جامعه‌پذیری آموخته می‌شود. اعتماد نسبت به کسی یا چیزی است، لذا، اعتماد یک فرایند است که یک بعد آن اعتماد اجتماعی و بعد دیگر آن اعتماد فردی است و بر این اساس، از اعتماد شونده و اعتماد کننده صحبت می‌شود؛ به بیان دیگر،

یک نوع اعتماد به افراد و نوع دیگر اعتماد به نظامهای انتزاعی یا سازمانهاست. اگر اعتماد را در سطح فردی مورد نظر قرار دهیم، اعتماد را حد تعاملات اجتماعی و روابط بین افراد تبیین و تعریف کرده‌ایم و اگر اعتماد را در سطح کلان مد نظر قرار دهیم، شامل باورهای ما نسبت به نهادها و سازمانها می‌شود (Mohseni-Tabrizi, 1996).

بورديو اعتماد را مشارکت در ارزشها و هنجارهای غیر رسمی در میان اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، می‌داند. وی با طرح مفهوم شبکه اعتماد^۴ بیان می‌دارد که برای ورود به هر یک از نظامهای اجتماعی باید اطلاعات کافی در باره شبکه‌های اعتماد موجود در آن نظام و ویژگیهای آن به دست آورد (Bourdieu, 1986). به نظر او کلیه گروههای اجتماعی دارای میزان خاصی از شعاع اعتمادند که به مفهوم گستردگی، دایره همکاری و اعتماد متقابل اعضای یک گروه است. در نتیجه، هر چه یک نهاد اجتماعی دارای شعاع اعتماد بالاتری باشد، سرمایه اجتماعی^۵ بیشتری نیز خواهد داشت و دارای تعاملات گسترده‌ای با محیط است.

به اعتقاد باربر همزمان با ظهور اعتماد اجتماعی متقابل، زمینه برای همکاری اجتماعی، مشارکت اجتماعی که خود پیش شرطی برای اصلاح و توسعه اجتماعی است، فراهم می‌شود (Barber, 1983).

زتومکا که در میان جامعه‌شناسان معاصر بحث اعتماد اجتماعی را مورد توجه ویژه قرار داده، معتقد است که توجه به اعتماد اجتماعی ایده جدیدی نیست، بلکه یک جریان فکری چند قرنی است. به نظر او «برخورداری جامعه جدید از ویژگیهای منحصر به فردی چون آینده‌گرایی، شدت وابستگی متقابل، گستردگی و تنوع جوامع، تزاید نقشها و تمایز اجتماعی، بسط نظام انتخاب، پیچیدگی نهادها و افزایش ابهام، ناشناختگی و تقویت گمنامی و غریبه بودن نسبت به محیط اجتماعی، توجه به اعتماد اجتماعی و نقش آن در حیات اجتماعی را به واقعیتی جدی مبدل کرده است. علاوه بر این، به نظر زتومکا در حوزه علوم اجتماعی شاهد

---

4. Net of Trust
5. Social Capital

نوعی جهتگیری فرهنگ گرایانه^۶ هستیم که در خود نوعی چرخش از مفاهیم سخت^۷ به مفاهیم نرم^۸ را دارد. چنین چرخشی زمینه توجه عمیق تر به مفاهیم اعتماد را به دنبال داشته است و در طی دو دهه گذشته شاهد موج جدید از مباحث مربوط به اعتماد در مفاهیم علوم اجتماعی به ویژه جامعه‌شناسی هستیم (Sztompka, 1999).

الگوی نظری تحقیق: مطالعاتی که تاکنون در خصوص اعتماد اجتماعی به عنوان متغیر وابسته و متغیرهای مستقل تأثیرگذار بر آن صورت گرفته است، در حد توصیف روابط جزئی تر این متغیرهای علی (Y,X) بوده و کمتر به تحلیل رگرسیون چندگانه پرداخته شده است. در مطالعات مربوط به روابط علی، مواردی لازم می‌شود که مقدار تأثیر مستقل هر متغیر علت (X) بر متغیر معلول (Y) و نیز روابط متعامل میان هر یک از متغیرهای علت را با استفاده از ضرایب رگرسیون نشان داده شود.

رگرسیون چندگانه بر این اصل استوار است که مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل تا چه حد تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کند (Daws, 1997: 221). در تحلیل رگرسیون چندگانه هر چه واریانس تبیین شده توسط یک رشته متغیر مستقل بیشتر باشد، قدرت تبیین مدل بیشتر است.

با توجه به مبانی نظری اعتماد و در پرتو نظریه‌های پیر بردیو، جیمز کلنن، رابرت پاتنام، فرانسیس فوکویاما، امیل دورکیم و آنتونی گیدنز می‌توان با ارائه الگوی نظری، عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی را به شرح نمودار ۱ مفروض دانست.

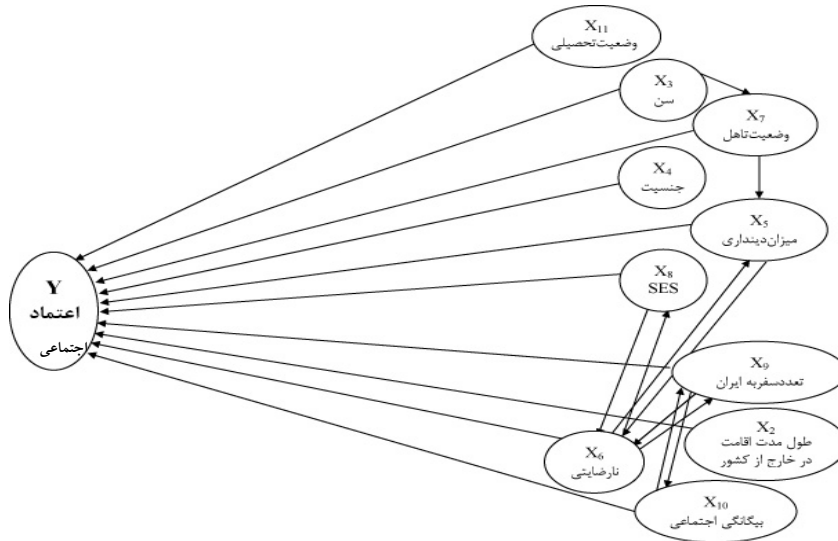
6. Culturalistic Orientation

7. Hard

8. Soft

نمودار ۱- الگوی نظری روابط علی میان متغیر وابسته اعتماد

اجتماعی و متغیرهای مستقل اثرگذار

در الگوی نظری ارائه شده متغیرهای میزان دینداری، SES و تعدد سفر به ایران با نارضایتی با یکدیگر رابطه متعامل دارند و همگی به طور مستقیم بر اعتماد اجتماعی تأثیرگذارند. ضمن اینکه رابطه متغیر تعدد سفر به ایران با بیگانگی اجتماعی یک رابطه متعامل است و رابطه آن با طول مدت اقامت در خارج از کشور رابطه یکسویه است، به طوری که هر یک تأثیر مستقیم بر اعتماد اجتماعی دارند.

متغیر وضعیت تحصیلی و جنسیت، بی‌واسطه با اعتماد اجتماعی ارتباط مستقیم و سن با وضعیت تاهل و وضعیت تاهل با میزان دینداری رابطه‌ای یکسویه دارند. روابط در نظر گرفته شده در الگوی نظری با الهام از نظریات پاتنام، گیدنز، کلمن، فوکویاما، کوهن، دورکیم و زتومکا و براساس چارچوب نظری تحقیق فرموله شده است.

روش پژوهش

روش مطالعه: در بررسی تجربی زمینه‌های فرهنگی، جمعیتی، اجتماعی، سیاسی و روانی اعتماد بین دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در خارج از کشور و به طور موردی در کشور آلمان، از روش پیمایش^۹ و روش اسنادی^{۱۰} استفاده شد. علت استفاده از این روش بنا به ماهیت موضوع، خصلت جامعه شناختی و روانشناختی اجتماعی آن، نوع جمعیت آماری و رویکردهای نظری و تجربی تحقیق که ضرورت استفاده از روشهای توصیفی^{۱۱} را ایجاد می‌کند، بوده است. مزیت پیمایش به روشهای دیگر در این نوع مطالعات در کارآمدی و قدرت توصیف مناسب ویژگیهای واحدهای تحلیل و مقایسه دقیق خصوصیات آنها به کمک استنباطات علی است (Daws, 1997).

جامعه آماری و روش نمونه‌یابی: در تحقیق اصلی از سه جامعه آماری طی سه مرحله مستقل نمونه‌گیری شده است:

۱. شهرهای کشور آلمان بر حسب تمرکز و میزان تراکم دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در دانشگاههای هر یک؛
  ۲. دانشگاههای شهرهای انتخاب شده در مرحله اول؛
  ۳. دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل اعم از مرد و زن در دانشگاههای انتخاب شده در مرحله دوم.
- در مرحله اول، با احتساب میزان تراکم دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در دانشگاههای شهرهای مختلف آلمان از طریق اطلاعات مأخوذه از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت امور خارجه در سال ۱۳۸۴ و نیز به طور موازی از شرکتهای خصوصی اعزام کننده دانشجویان به کشورهای مختلف از جمله آلمان، ۳۲ شهر آن انتخاب شد. شایان ذکر است که زمان جمع‌آوری اطلاعات سال ۱۳۸۵ هجری شمسی بوده است.

---

9. Survey

10. Documentary Method

11. Descriptive Methods

در مرحله دوم، با استفاده از قواعد آماری مربوط به تعیین حجم نمونه^{۱۲} (دانشگاههای مورد مطالعه) اقدام شد. با توجه به ۴۲ دانشگاه اعم از آزاد و دولتی متعلق به شهرهای دارای دانشجوی ایرانی مشغول به تحصیل، ۳۲ دانشگاه از طریق نمونه‌گیری طبقه‌ای^{۱۳} انتخاب شدند (Rafi Pour, 2004).

در مرحله سوم، پس از تعیین حجم نمونه دانشگاههای مورد مطالعه بر اساس تعداد کل دانشجویان دانشگاههای مزبور (N=۹۲۱۰) اقدام به تحلیل آن از طریق فرمول شارپ و کوکران شد. بدین ترتیب، حجم دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در دانشگاههای مورد مطالعه به ۳۶۹ دانشجو (n=۳۶۹) تقلیل یافت. سپس، با طبقه‌بندی دانشجویان براساس مقطع تحصیلی آنان (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترای تخصصی) نمونه مورد نظر با دقت احتمالی مطلوب $d=0/05$ و ضریب اطمینان ۹۵٪ ($t=1/96$) انتخاب شدند. نتایج به دست آمده از این نمونه با کمتر از ۵ درصد خطا به جمعیت کل تعمیم پذیر بود.

روش جمع‌آوری اطلاعات و ابزار سنجش: به دلیل نوع روش مطالعه و تنوع و تعداد متغیرهای مورد تحقیق و گردآوری اطلاعاتی در خصوص واقعیتهای ذهنی، نگرشها و انتظارات و نیازهای جامعه دانشجویی در خارج از کشور، نظرسنجی به صورت پرسشنامه و حضوری در جامعه مورد مطالعه صورت گرفته است. در این تحقیق بالغ بر ۱۱ متغیر از طریق ساخت مقیاس و ساخت شاخص اندازه‌گیری شده است. برای احتساب روایی مقیاسها و شاخصها از آلفای کرونباخ با دامنه صفر تا یک استفاده شده است. با توجه به مقادیر آلفای کرونباخ، مقدار α برای همه شاخصها محاسبه شده است. در تجزیه و تحلیل اطلاعات و آزمون فرضیات و نیکویی برازش مدل تحلیلی از تست کی‌دو و ضریب پیرسون، رگرسیون چند متغیره^{۱۴} و تحلیل مسیر^{۱۵} استفاده شده است (Rafi Pour, 2003).

$$n = \frac{pqt^2.N}{pqt + Nd^2}$$

۱۲. فرمول شارپ و کوکران (Sharp & Cochran, 1984):

13. Stratified Sampling
14. Multiple Regression
15. Path Analyses

فرضیات تحقیق: بر اساس مبانی نظری و مدل نظری تحقیق، ۸ فرضیه که ناظر بر رابطه متغیر وابسته (اعتماد) با هر یک از متغیرهای مستقل در یک رابطه علی دو متغیره^{۱۶} بود، تدوین شد که عبارت‌اند از:

فرضیه اول: میزان اعتماد اجتماعی بر حسب گروه‌های جنسیتی آزمودنیها تغییر می‌کند؛

فرضیه دوم: میزان اعتماد اجتماعی بر حسب گروه‌های سنی آزمودنیها تغییر می‌کند؛

فرضیه سوم: به نظر می‌رسد با بهبود وضعیت تحصیلی دانشجویان، میزان اعتماد اجتماعی آنان افزایش می‌یابد؛

فرضیه چهارم: میزان اعتماد اجتماعی آزمودنیها بر حسب میزان نارضایتی آنان نسبت به فضای عمومی جامعه تغییر می‌کند؛

فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد که با افزایش تعدد سفر به ایران توسط آزمودنیها اعتماد اجتماعی آنان نیز افزایش می‌یابد؛

فرضیه ششم: به نظر می‌رسد میزان اعتماد اجتماعی بر حسب وضعیت اجتماعی - اقتصادی (SES) پاسخگویان تغییر می‌کند؛

فرضیه هفتم: طول مدت اقامت پاسخگویان در خارج از کشور بر تغییر میزان اعتماد اجتماعی آنان اثرگذار است؛

فرضیه هشتم: به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی پاسخگویان بر حسب میزان بیگانگی اجتماعی آنان تغییر می‌کند.

تعاریف مفهومی^{۱۷} و عملیاتی^{۱۸} متغیرها

اعتماد: مفهوم «اعتماد» در زبان انگلیسی معادل و جایگزین کلمه «تراست»^{۱۹} است. جدای از این معانی دایره‌المعارفی، از دیرباز مفهوم اعتماد و اطمینان در مباحث اجتماعی و روانشناختی مورد توجه اندیشمندان علوم اجتماعی بوده است. در سطح دیدگاه روانشناسی، بحث اعتماد

16. Bi-Variate

17. Conceptual Definition

18. Operational Definition

19. Trust

عمدتاً به «خود» و «دیگری» بر می‌گردد و با متغیرهای شخصی نظیر اتکای به خود، وفاداری، صمیمیت، دیگر خواهی و غیره قرین است (Afrough, 1999). در بینش جامعه‌شناختی بیشتر بر زمینه‌های اجتماعی اعتماد تأکید می‌شود و حول ابعاد نهادین و اجتماعی آن، به ویژه اعتماد در روابط بین شخصی و اعتماد به نظامهای کنش سازمانها و ساختارها مورد بحث قرار می‌گیرد (Puatnam, 1993; Giddness, 1999). در تعابیر اسلامی مفهوم اعتماد عمدتاً در ترادف و نزدیکی با صداقت، خلوص و امانتداری مطرح می‌شود. از این منظر «معمد» کسی است که دارای صداقت، خلوص نیت، امین و وفادار به عهد و پیمان باشد. در حوزه رشته‌های علمی و تخصصی این مفهوم پیچیدگی بیشتری می‌یابد.

ملینجر اعتماد را مفهومی دو بعدی می‌داند که شامل اطمینان داشتن به مقاصد و انگیزه‌های طرف مقابل از یک سو و یکرنگی و صمیمیت در اعمال و گفتار طرف مقابل از سوی دیگر، است (Kafi, 1996: 56). جیمز کلمن «اعتماد را کنشی هدفمند میان دو طرف اعتماد کننده و امین می‌داند که تسهیلگر کنشها و تأمین کننده مقاصد و اهداف دو طرف درگیر کنش است» (Golabi, 2004; 152).

برای سنجش اعتماد به مفهوم کلی آن در جامعه مورد مطالعه از طیفی متشکل از شش گویه در قالب مقیاس لیکرت استفاده شده است.

اعتماد اجتماعی: محققانی نظیر پاتنام، کلاوس اوفه و سلیگمن نیز اعتماد را به عنوان کنشی در شبکه‌های اجتماعی و معنی‌دار می‌بینند که بنیاد بسیاری از مفاهیم جمعی است (Azkia and Ghaffari, 2001; Kamali, 2004). این محققان برای اعتماد ابعاد و گویه‌های متعددی ذکر کرده‌اند. در اینجا با توجه به تعاریف و گونه‌شناسی ارائه شده، می‌توان اعتماد اجتماعی را چنین تعریف کرد:

اعتماد اجتماعی عبارت است از: درجه‌ای از شناخت و اطمینان نسبت به غیر [از نظر شخصیت، جایگاه، نقش اجتماعی و...] که زمینه ساز رابطه متقابل اجتماعی آسان‌تر، سریع‌تر، بی‌پیرایه‌تر و هدفمندتر است. این غیر می‌تواند یک فرد، نهاد، ساختار یا حتی یک امر انتزاعی باشد (Tajbakhsh, 2005).

برای سنجش اعتماد اجتماعی در آزمودنیها از طیفی متشکل از شانزده گویه در قالب مقیاس لیکرت با ضریب روایی $\alpha = 0.97$ استفاده شده است.

وضعیت اجتماعی - اقتصادی (SES): به عنوان شاخصی تلفیقی مرکب از سطح تحصیلات، جغرافیای محل سکونت، میزان درآمد و میزان مایملک و دارایی پاسخگو نظیر ارزش مسکن، زمین و غیره با ضریب روایی $\alpha = 0.91$ سنجیده شده است.

نارضایتی: شاخص نارضایتی که مبین عدم رضایت کلی پاسخگویان از وضعیت جامعه است، شاخصی است مرکب و تلفیقی از چند شاخص که شامل سه بعد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است و از میانگین نمرات شاخصهای مزبور به دست می‌آید. آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس عدم رضایتمندی یا نارضایتی ۰/۸۹ است.

وضعیت تحصیلی: این شاخص نیز شاخصی مرکب از رشته تحصیلی پاسخگویان و مقطع تحصیلی آنان است که آلفای کرونباخ محاسبه شده برای آن ۰/۹۲ است.

طول مدت اقامت در خارج از کشور: منظور از طول مدت اقامت در خارج از کشور مدت زمانی است که پاسخگو از ابتدای تحصیل تاکنون در کشور مقصد اقامت دارد.

بیگانگی اجتماعی: عدم اشتیاق یا موفقیت دانشجو در انطباق خود با محیط کشور خارجی و احساس جدایی از جامعه مزبور به نوعی بیگانگی او نسبت به جامعه میزبان را نشان می‌دهد (AlaviTabar et al., 2000). به طور کلی، الیناسیون در جامعه شناسی اشاره به حالت بریدگی و انفصال از نظام اجتماعی در ابعاد مختلف دارد. ممکن است این انفصال از اوضاع و شرایط اجتماعی، اوضاع و شرایط سیاسی، فرهنگ عامه، ارزشهای بنیادین، هنجارهای شغلی، حاکمیت سیاسی یا عموم افراد یک جامعه باشد.

منظور از اوضاع و شرایط اجتماعی، مجموعه‌ای از ارزشها، هنجارها، خوبیها و بدیها، مصالح و موانعی است که انسانها را ملزم به انجام دادن کاری یا منع شدن از آن می‌کند و منظور از اوضاع و شرایط سیاسی، خط حاکم در مملکت، قوانین، سیاستها و مصوبات جاری کشور و آنچه دانشجویان به واسطه آن می‌توانند ملیت و هویت کشورشان را بیان کنند، است.

برای سنجش بیگانگی اجتماعی از مقیاسی متشکل از ۹ گویه در قالب مقیاس لیکرت و با ضریب روایی $\alpha = 0.81$ استفاده شده است.

یافته‌ها

خصوصیات فردی: با توجه به ویژگیهای فردی پاسخگویان، اطلاعات به دست آمده از پیمایش دانشجویان در شهرهای مختلف آلمان نشان می‌دهد که حدود ۶۸/۸ درصد آنان را مردان و ۳۱/۲ درصد آنها را زنان تشکیل می‌دهند. برحسب توزیع گروههای سنی بیشترین درصد متعلق به گروه سنی ۲۵-۲۹ سال با ۴۷/۹ درصد و کمترین درصد متعلق به گروه سنی زیر ۲۴ سال با ۵/۸ درصد است. از نظر وضعیت تأهل، اطلاعات مأخوذ نشان می‌دهد که از نمونه تحت مطالعه ۴۸/۷ درصد مجرد و ۵۱/۳ درصد متأهل بوده‌اند. از نظر مقطع تحصیلی، بیشترین درصد (۴۶/۶ درصد) متعلق به پاسخگویان دوره دکترای تخصصی (PhD) است. حدود ۲۵/۳ درصد در دوره کارشناسی‌ارشد و ۲۰/۶ درصد نیز در دوره کارشناسی به تحصیل مشغول‌اند. با توجه به وضعیت اجتماعی- اقتصادی (SES) ۵۳/۴ درصد در رده پایین قرار دارند و در مقابل، ۳۸/۱ درصد در رده (SES) متوسط و کمترین درصد متعلق به گروه SES در رده بالا با ۸/۲ درصد است. با توجه به نوع رشته تحصیلی پاسخگویان، اطلاعات مأخوذه از پیمایش دانشجویان نشان می‌دهد که ۲۵/۸ درصد پاسخگویان در رشته پزشکی، ۲۹/۷ درصد در رشته‌های فنی و مهندسی، ۲۴/۵ درصد در رشته‌های علوم انسانی و ۲۰ درصد در سایر رشته‌ها به تحصیل مشغول‌اند. در خصوص تعدد سفر پاسخگویان به کشور ایران ۶۷/۳ درصد هر سال فقط یک بار، ۲۸/۶ درصد در سال دو بار، ۲ درصد در سال سه بار و ۲ درصد دیگر در سال بیشتر از سه بار به ایران تردد دارند. در خصوص طول مدت اقامت دانشجویان در خارج از کشور بر اساس پیمایش انجام شده ۸۴/۳ درصد کمتر از پنج سال، ۹/۸ درصد بین پنج تا ده سال و ۵/۹ درصد بیشتر از ده سال است که در آلمان اقامت دارند.

در تحلیلی کوتاه می‌توان گفت که ترکیب سنی دانشجویان مشغول به تحصیل در خارج از کشور با در نظر گرفتن مقاطع تحصیلی آنان حاکی از عدم شرایط مطلوب آموزش عالی در ایران به ویژه در مقطع phd است، چرا که بیشترین درصد از دانشجویان (۴۶/۶ درصد) در مقطع phd تحصیل می‌کنند که ۲۵/۸ درصد از آنان در رشته پزشکی و ۲۹/۷ درصد در رشته‌های فنی و مهندسی و ۲۴/۵ درصد در رشته‌های علوم انسانی به تحصیل مشغول‌اند.

با توجه به اینکه کشور عزیزمان ایران در سالهای اخیر در مباحث پزشکی و فنی مهندسی در رده‌های برتر علمی دنیا مطرح بوده، اما تدابیر آموزش عالی ایران نتوانسته است با ایجاد فضای مناسب آزمایشگاهی و کارگاهی در سطوح تحصیلات تکمیلی، خروج سرمایه‌های اجتماعی و انسانی را مانع شود. اگر این فرض را بپذیریم که کشوری نظیر آلمان از نظر فناوری و فنی و نیز آموزشهای پزشکی در سطح بسیار مطلوبی است و مهاجرت دانشجویان ایرانی می‌تواند به ورود فناوریها و آموزه‌های نوین پزشکی بینجامد، هیچ گاه نمی‌توان برای انبوهی از دانشجویان PhD که در رشته‌های علوم انسانی راهی دیار غربت می‌شوند، توجیه مناسب و خوبی داشت، چرا که دیگر در علوم انسانی اضطراهای پزشکی و فنی مهندسی مشهود نیست، اما درصد دانشجویان علوم انسانی فقط ۱/۳ درصد کمتر از دانشجویان گروه پزشکی است و این برای آموزش عالی ایران؛ یعنی یک نقطه تاریک!

نقطه تاریک از این منظر که دانشجو به محض ورود به کشوری دیگر به خصوص کشورهای اروپایی نظیر آلمان دچار انواع و اقسام گرفتاریهای اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی خواهد شد. به ویژه اینکه در گذار بین سنت و مدرنیته، همواره زرق و برق و کششهای زندگی مدرن، فضای ذهنی و زندگی روزمره دانشجویان را نیز تحت‌الشعاع قرار خواهد داد و در دنیای مدرن حفظ باورها و ارزشهای سنتی بسیار دشوار خواهد بود.

باورها، ارزشها و گرایشها: سنجش میزان اعتماد اجتماعی از طریق کاربرد مقیاس شش گویه‌ای لیکرت نشان دهنده بالا بودن نسبی اعتماد اجتماعی در جامعه مورد مطالعه است، به طوری که ۴۴ درصد دارای اعتماد بالا، ۲۲ درصد دارای اعتماد متوسط و ۳۴ درصد دارای اعتماد پایین هستند.

میزان نارضایتی پاسخگویان از طریق کاربرد مقیاس دوازده گویه‌ای لیکرت سنجیده شده است که بر اساس نتایج به دست آمده میزان نارضایتی در ۵۰ درصد از پاسخگویان بالا، در ۲۸ درصد آنان در حد متوسط و در ۲۲ درصد آنان پایین است.

نتایج به دست آمده از پیمایش دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در کشور آلمان مبین ترجیحات، انتظارات و نگاه جامعه دانشجویی به کشور ایران است: حدود ۳۳/۳ درصد از پاسخگویان از اینکه در خارج از کشور به تحصیل مشغول هستند احساس خوشبختی می‌کنند

و ۱۷/۶ درصد از آنان زمانی را که در ایران بودند احساس خوشبختی داشتند و برای ۴۹ درصد دیگر فضای زندگی آن چنان تغییر محسوس نداشت است، به طوری که خوشبختی در داخل و خارج را یکسان می‌پندارند.

طول مدت اقامت در خارج از کشور ۸۴/۳ درصد از پاسخگویان در جامعه مورد مطالعه زیر پنج سال، ۹/۸ درصد از آنان بین پنج تا ده سال و ۵/۹ درصد از آنان بیشتر از ده سال است. میزان دینداری در جامعه مورد مطالعه که از طریق مقیاس هشت گویه‌ای لیکرت به دست آمده است، حاکی از بالا بودن میزان دینداری است، به نحوی که ۳۱/۴ درصد در سطح بالا، ۵۱ درصد در حد متوسط و ۱۷/۶ درصد در حد پایین میزان دینداری قرار دارند. شایان ذکر است گویه‌هایی که برای ارزیابی و سنجش میزان دینداری انتخاب شده است ترکیبی از ادای واجبات و مستحبات دینی و نیز ترک محرّمات بوده است که به نظر می‌رسد با توجه به شرایط موجود در خارج از کشور، به‌ویژه کشورهای اروپایی نظیر آلمان، ۳۱/۴ درصد در سطح بالا و ۵۱ درصد در سطح متوسط که درصد تجمعی آن بیش از ۸۴ درصد خواهد شد، آمار بسیار مطلوبی به نظر می‌رسد.

بر اساس یافته‌های تحقیق از نظر تعدد سفر آزمودنیها به ایران، بیشترین فراوانی را گروهی که سالیانه فقط یک بار به ایران سفر می‌کنند (۶۷/۳ درصد) به خود اختصاص داده است و ۲۸/۶ درصد از پاسخگویان حداکثر دو بار در سال به ایران سفر می‌کنند و ۲ درصد آنان سه بار در سال و مابقی آزمودنیها که ۲ درصد حجم نمونه را تشکیل می‌دهند، بیشتر از سه بار در سال به ایران سفر می‌کنند. از درصد تجمعی گروه اول و دوم؛ یعنی کسانی که حداقل یک یا دو بار سالیانه به ایران سفر می‌کنند (۹۵/۹ درصد) حاکی از آن است که مشکلات عدیده فرا روی دانشجویان از جمله مشکلات اقتصادی مانع از حضور بیشتر آنان در کشور می‌شود.

نتایج به دست آمده از کاربرد مقیاس نه گویه‌ای بیگانگی اجتماعی در جامعه مورد مطالعه نشان می‌دهد که بیشترین درصد (۷۰ درصد) متعلق به پاسخگویانی است که در طبقه‌بندی نمرات این مقیاس، دارای میزان بیگانگی اجتماعی بالا هستند، در مقابل ۲۴ درصد دارای میزان بیگانگی اجتماعی متوسط و فقط ۶ درصد دارای میزان بیگانگی اجتماعی پایین هستند.

نتایج به دست آمده از آزمون فرضیات: نتایج به دست آمده از آزمون فرضیات مربوط به رابطه دو متغیره اعتماد اجتماعی (متغیر وابسته) با هر یک از متغیرهای مستقل به شرح زیر است:

- براساس قانونمندی آزمون کای اسکویر و ارزش ضریب پیرسون محاسبه شده نمی توان فرض تحقیق (H_1) را که مبین تفاوت معنادار میان جنسیت و اعتماد اجتماعی است، پذیرفت. بدین ترتیب، می توان استدلال کرد که تفاوت معناداری میان اعتماد اجتماعی مردان و زنان تحت مطالعه وجود ندارد.
- ضریب پیرسون محاسبه شده مؤید ارتباط معنادار میان اعتماد اجتماعی و گروههای سنی آزمودنیهاست، بدین ترتیب که فرض (H_1) را که ناظر بر تفاوت در میزان اعتماد اجتماعی در گروههای سنی است، می توان پذیرفت.
- نتیجه آزمون کی دو نشان می دهد که وضعیت تأهل آزمودنیها و میزان اعتماد اجتماعی ارتباط معناداری با هم ندارند؛ به عبارت دیگر، متأهل یا مجرد بودن پاسخگویان در میزان اعتماد اجتماعی آنان تأثیرگذار نیست.
- ضریب پیرسون محاسبه شده مؤید ارتباط معنادار SES و اعتماد اجتماعی است. رابطه بین اعتماد اجتماعی و پایگاه اجتماعی- اقتصادی رابطه ای مستقیم است و بر این اساس، می توان استدلال کرد اعتماد دانشجویان تابعی از وضعیت اجتماعی- اقتصادی (SES) آنان است.
- ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شده برای متغیرهای تعدد سفر به ایران و اعتماد اجتماعی مؤید رابطه معنادار بین آنهاست و این رابطه، رابطه ای مستقیم تعریف شده است.
- نتیجه آزمون انجام شده و ضریب پیرسون به دست آمده از رابطه بین متغیر طول مدت اقامت در خارج از کشور و اعتماد اجتماعی حاکی از معنادار بودن این رابطه است، اما این رابطه، رابطه ای منفی است.
- ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شده مؤید عدم رابطه معنادار بین بیگانگی اجتماعی و اعتماد اجتماعی است.

نیکویی برازش الگوهای تحلیلی

رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر: با توجه به مبانی نظری اعتماد اجتماعی و در پرتو نظریه‌های مطرح شده در بخش نظری و نیز اعتبار متغیرهایی که در جریان تحلیل دو متغیره معنادار شناخته شدند، متغیر وابسته (اعتماد اجتماعی) تحت تأثیر عوامل زیر در نظر گرفته شده است:

وضعیت تحصیلی، وضعیت تأهل، سن، جنسیت، میزان دینداری، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (SES)، تعدد سفر به ایران، طول مدت اقامت در خارج از کشور، نارضایتی و بیگانگی اجتماعی.

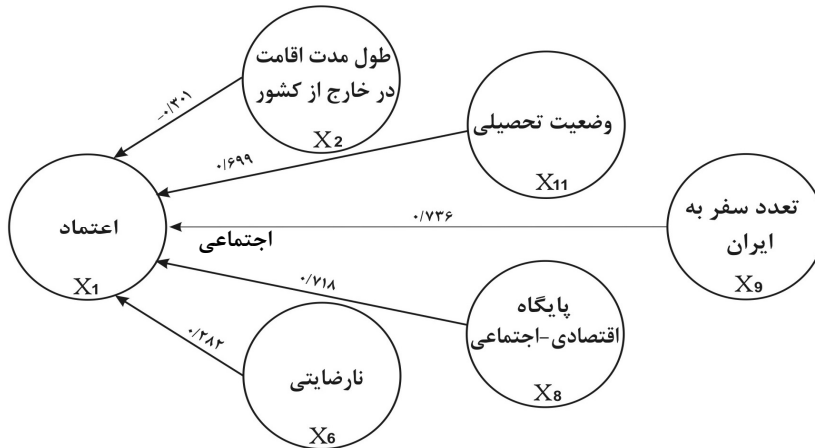
در جریان تحلیل رگرسیون چندگانه هفت متغیر در سطح $\alpha = 0.05$ در معادله باقی ماندند و معنادار تشخیص داده شدند و دو متغیر وضعیت تأهل و جنسیت از معادله حذف شدند.

نتایج به دست آمده از نیکویی برازش مدل تحلیلی از طریق کاربرد رگرسیون چندگانه (Kalantari, 2006) و تحلیل مسیر (نمودار ۲) نشان می‌دهد که با توجه به ضریب تأثیر متغیر مستقل (ضریب Beta)، ضریب همبستگی رگرسیون چندگانه (R)، ضریب تعیین (R^2)، آزمون معناداری حضور متغیر مستقل در معادله (T) و میزان معناداری (Sig T)، متغیرهای تعدد سفر به ایران، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (SES)، وضعیت تحصیلی، طول مدت اقامت در خارج از کشور و نارضایتی به ترتیب به عنوان تعیین کننده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اعتماد اجتماعی مطرح‌اند که بیشترین تغییرات متغیر وابسته (اعتماد اجتماعی) را بیان می‌کنند.

میزان تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل بر اعتماد اجتماعی بر اساس ارزش Beta بدین صورت است که تعدد سفر به ایران به میزان ۷۳ درصد، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (SES) به میزان ۷۱ درصد، وضعیت تحصیلی به میزان ۶۹ درصد، طول مدت اقامت در خارج از کشور به میزان ۳۰ درصد و میزان نارضایتی به میزان ۲۸ درصد بوده است.

بر اساس نتایج به دست آمده از مدل تبیینی تحلیل مسیر اعتماد اجتماعی نیز می‌توان استدلال کرد که این متغیر متأثر از عوامل مختلفی است که در شبکه‌ای از روابط علی با

یکدیگر و به صورت مرکب و مجموع قرار دارند و کل تغییرات آن توسط مجموع متغیرهای مستقل بیان می‌شود.

نمودار ۲- دیاگرام تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مقاله که بر اساس بخشی از اطلاعات مأخوذ از پیمایش بررسی جامعه‌شناختی نقش اعتماد اجتماعی در میزان تمایل بازگشت دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در خارج از کشور به منظور بررسی گرایشها و علایق بازگشت دانشجویان از کشور آلمان به کشورمان تنظیم شده، به طور اخص به سنجش اعتماد اجتماعی در جامعه تحت مطالعه و عوامل مؤثر بر آن پرداخته شده است.

با استعانت از تعریف مفهومی و عملیاتی گیدنز، زتومکا، کلمن و پاتنام در این پژوهش، اعتماد اجتماعی به درجه‌ای از شناخت و اطمینان نسبت به غیر در شبکه‌ای از روابط تعریف شده است.

براساس نتایج به دست آمده، اعتماد اجتماعی در جامعه مورد مطالعه نسبتاً بالاست، به طوری که ۶۶ درصد جامعه مورد مطالعه دارای اعتماد اجتماعی متوسط رو به بالا هستند. نتایج تحقیق

همچنین، نشان دهنده آن است که اعتماد به عنوان متغیری وابسته با متغیرهای SES، طول مدت اقامت در خارج از کشور، تعدد سفر به ایران، وضعیت تحصیلی و نارضایتی همبستگی معناداری دارد. مع الوصف اطلاعات تجربی به دست آمده از این تحقیق مؤید تأثیر جنسیت و سن بر اعتماد اجتماعی نیست، به طوری که میزان اعتماد اجتماعی بر حسب جنسیت و گروه‌های سنی پاسخگویان تغییر نمی‌کند.

نتایج به دست آمده از نیکویی برازش و تناسب^{۲۰} (Delavar, 2004) مدل تحلیلی از طریق کاربرد رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر نشان داد که بر حسب ارزش بتا (Beta)، متغیرهای تعدد سفر به ایران، پایگاه اجتماعی- اقتصادی، وضعیت تحصیلی، طول مدت اقامت در خارج از کشور و نارضایتی به عنوان تعیین‌کننده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اعتماد اجتماعی محسوب می‌شوند. بدین ترتیب، اطلاعات تجربی مأخوذ از این تحقیق ضمن حمایت از مدل نظری تحقیق، مؤید آن است که متغیر اعتماد اجتماعی پدیده پیچیده‌ای است که به تعداد زیادی متغیر با وزنهای نسبی متفاوت وابسته است که در شبکه‌ای از روابط علی با یکدیگر به سر می‌برند و کل تغییرات آن را مجموع متغیرهای علت نشان می‌دهند. در این الگو اعتماد اجتماعی در آزمودنیها متأثر از متغیرهای پایگاه اجتماعی- اقتصادی، تعدد سفر به ایران، وضعیت تحصیلی، طول مدت اقامت در خارج از کشور و نارضایتی و بازتابی از تأثیرات متقابل مجموعه‌ای از عوامل و منتج از مجموع بازخوردهای این عوامل است.

توصیه‌های کاربردی و مداخلاتی: بر اساس نتایج به دست آمده از پیمایش اعتماد اجتماعی دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در دانشگاههای آلمان می‌توان پیشنهادهایی به منظور تقویت احساس اعتماد اجتماعی در جوانان به خصوص دانشجویان خارج از کشور و از طریق مداخلات اجتماعی و با یاری جستن از دانش جامعه‌شناسی بالینی^{۲۱} ارائه کرد.

به طور کلی، جامعه‌شناسی بالینی به عنوان یکی از حوزه‌های جامعه‌شناسی تجربه‌گرا اهداف عمده‌ای را در کاربرد جامعه‌شناسی در عمل و جامعه‌شناسی ورزشی^{۲۲} دنبال می‌کند. از این منظر

20. Goodness of Fit

21. Clinical Sociology

22. Sociological Practicing

شناخت علمی پدیده‌های اجتماعی، پیش‌بینی حدوث این پدیده‌ها و نیز کنترل این پدیده‌ها اعم از افزایش احتمال حدوث آنها یا کاهش احتمالی وقوع این پدیده‌ها یکی از اهداف غایی حوزه جامعه‌شناسی کاربردی و بالینی است.

اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی^{۲۳} و به مثابه عاملی نگهدارنده^{۲۴} در زمره ارزشهایی است که باید در قشرها و گروههای اجتماعی هر جامعه ایجاد، تقویت و منتشر شود. این متغیر همچنین، یکی از مهم‌ترین شاخصها و نشانگرهای^{۲۵} سلامت^{۲۶} و بهزیستی^{۲۷} اجتماعی است.

با آنکه نتایج به دست آمده از این مطالعه نشان دهنده بالا بودن نسبی اعتماد اجتماعی در میان دانشجویان تحت مطالعه است (حدود ۴۴ درصد) که دارای اعتماد اجتماعی بالا بر اساس مقیاس لیکرت هستند، مع‌الوصف حداقل حفظ یا افزایش نرخ آماری اعتماد اجتماعی مستلزم برنامه‌ریزیهای دقیق و تدوین استراتژیهای تحقیقاتی منظم و علم محور^{۲۸} است. این استراتژیها عمدتاً بر تأسیس سه نظام بنیادی در فرایند مدیریت و توسعه امور اجتماعی تأکید دارند:

الف. تأسیس نظام پایش^{۲۹}: از این طریق ضمن شناخت ابعاد و گستره مسئله یا موضوع مورد مطالعه، به شناسایی عوامل مختلف مؤثر بر آن اهتمام می‌شود. در این مطالعات با بررسی وضعیت اطلاعات موجود و شناسایی شکافهای اطلاعاتی در زمینه مربوط، به ایجاد نظام پایش دائم مطالعاتی و به منظور دستیابی به چارچوبهای علمی معتبر و داده‌های روا و سازگار با سایر اطلاعات به منظور طراحی مطالعات مؤثر و مفید و قابل استفاده برای سیاستگذاران و مجریان اقدام می‌شود.

-
23. Social Capital
  24. Protective Factor
  25. Indicators
  26. Social Health
  27. Wellbeing
  28. Science-Based
  29. Monitoring System

ب. **تأسیس نظام اجرا**^{۳۰}: نظام اجرا متعاقب نتایج به دست آمده از نظام پایش تأمین می‌شود. از این طریق با یاری جستن از داده‌ها، اطلاعات و شناخت به دست آمده از پایش به توسعه نظامهای اجرایی در شکل برنامه‌های آموزشی، آگاه‌سازی، اصلاح، ایمن‌سازی، مبارزه فرهنگی، مشاوره، بازپروری، اقدامات پزشکی و بهداشتی، مددکاری، حمایت‌های اقتصادی و نظایر آن و نیز مشخص ساختن شکافهای موجود در حلقه‌های گمشده در نظامهای اجرایی اقدام می‌شود.

ج. **تأسیس نظام ارزیابی**^{۳۱}: این بعد شامل اقداماتی به منظور توسعه نظامهای ارزیابی برای بررسی و سنجش عملکرد نظامهای پایش و سنجش اثرهای بهبود نظامهای جمع‌آوری اطلاعات و نظامهای اجرایی است.

بر اساس نتایج به دست آمده از این پیمایش و با توجه به نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه، متغیر اعتماد اجتماعی دانشجویان تابعی از عوامل متعددی است که بر اساس مدل نظری تحقیق با متغیرهای تعدد سفر به ایران، وضعیت تحصیلی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی (SES)، طول مدت اقامت در خارج و نارضایتی رابطه معناداری دارد. از این رو، به نظر می‌رسد که با مداخلات هدایت شده و معطوف به هدف در خصوص هر یک از این عوامل می‌توان میزان اعتماد اجتماعی را در جامعه هدف افزایش داد. برای مثال، چنانچه تعدد سفر دانشجویان به کشور در افزایش میزان اعتماد اجتماعی آنان مؤثر است، می‌توان با همکاری وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و امور خارجه، تسهیلات و تمهیداتی را برای مسافرت این دانشجویان به کشور فراهم کرد تا آنان بیش از پیش با مسائل، رخدادهای، تحولات، تغییرات، پیشرفتهای، مشکلات، برنامه‌های توسعه و نظایر آن از نزدیک آشنا شوند و مردم و فرهنگ خود را بهتر بشناسند تا اعتماد سازی شود. به همین ترتیب، لازم است برای بهبود وضعیت تحصیلی دانشجویان خارج از کشور، رسیدگی به مسائل و مشکلات معیشتی و اقتصادی آنان، کاهش میزان نارضایتی و جلب رضایت آنان از طریق هدایت شده و مبتنی بر رویکردهای علم محور برنامه‌ریزی صورت گیرد.

---

30. Action System

31. Evaluation System

قدردانی

از قائم مقام وقت مرکز اسلامی هامبورگ جناب آقای دکتر نوریخس و همه همکاران مرکز و نیز جناب آقای دکتر عارف پور مسئول مرکز اسلامی فرهنگی برلین در کشور آلمان که در پیمایش و توزیع پرسشنامه نهایت همکاری را داشتند، سپاسگذاری می‌شود. همچنین، از دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی و نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در امور دانشجویان خارج از کشور به ویژه از راهنمایان و همراهیهای بزرگوارانه جناب حجت‌الاسلام و المسلمین اکبری جدی تشکر و قدردانی می‌شود.

References

1. Abbaszadeghan(2006); Available at: <http://www.iranianhouse.org/events/chill-out/135o388>.
2. Afrough, Emad(1999); "Social Cooperation and Unity Concise Dictionary" ; Series of Social and Cultural Articles, Ministry of Islamic Culture, Printed by Tehran Organization(in Persian).
3. AlaviTabar, et al.(2000); *Reviewing the Pattern Civil Cooperation in Civil Affairs*; Municipality Publications, Civil Programming(in Persian).
4. Azkia , Mostafa and Gholam Reza Ghaffari(2001); Areas Cooperative Society and Trust between the Revision Relation Kashan; *Social Science*, Spring and Summer, No. 17(in Persian).
5. Barber, B. (1983); *The Logic and Limits Of Trust*; New Brunswick, N . J : Rutgers University Press.
6. Bourdieu, P.; The Forms of Capita(S, I). Richardson(1986); *Hand book of Theory and Research for Sociology of Education*; New York: Green Wood Press.

7. Dasguta, P. (1988); Trust as a Commodity; in: D. Gambtta(ed), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*; Oxford: Blackwell , pp. 49-71.
8. Daws, D. D., *Social Research in Surveys*; Nayebi, Hoshang (1997); Tehran: Ney Publications, First Issue(in Persian).
9. Delavar, Ali(2004); *Calculus and Practical Possibilities in Social Nurture and Psychology*; Tehran: Roshd Publications(in Persian).
10. Giddnes, Anthony(1999); *Identity and Progress*; Movafaghian, Naser, Tehran: Ney Publications, 1th Edition (in Persian).
11. Golabi, Fatemeh(2004); The Role of Social Trust in Development, MA Thesis, University of Tehran (in Persian).
12. Kafi, Mehdi(1996); Social Trust and the Factors Affecting it; MA Thesis, Shahid Beheshti University(in Persian).
13. Kakajoybari, Ali-Asghar(2005)l; "Cultural and Development"; Available at: <http://www.baztab.com/fa/pages/?cid=62538>.
14. Kalantari, Khalil(2006); *Processing and Evaluating the Data in Social-Economic Research*; Tehran: Sharif Publications (in Persian).
15. Kamali, Afsaneh (2004); A Comparative Study of Social Trust in Culture and Politics, Phd Thesis, University of Tehran (in Persian)
16. Mohseni Tabrizi, Ali Reza(1996); "Revision of the Relationship between Alienation, A Deterrent Against National Development"; Tehran: Essential Research of Ministry of Culture, No. 1(in Persian).
17. Piro, Allen(2001); *Social Science Dictionary*; Sarokhani, Baqer(1987), Tehran: Kehyan Publications(in Persian).

18. Putnam, Robert(1993); *Civil Culture and Democracy*; Delafrooz, Mohammad Taghi(2001); Tehran: Salam Publications(in Persian).
19. Rafi'Pour, Faramarz(2003); *Special Techniques in Social Behavior Research*; Tehran: Agah Publications, 1th Edition(in Persian).
20. Rafi'Pour, Faramarz(2004); *Conceptions and Investigations*; Tehran: Enteshar Publications, 14th Edition(in Persian).
21. Silver, A. (1985); Trust in Social and Political Theory; in: G.D. Suttles and M.N. Zald (eds), *The Challenge of Social Control*; Norwood, Mass: Albex Publishers.
22. Sztompka, P. (1999); *Trust: A Sociological Theory*; Cambridge University Press.
23. Tajbakhsh, Kian(2005); *Democracy and Development, Trust and Social Asset*; Khakbaz, Afshin and Hassan Pooyan, Tehran: Shirazeh Publications(in Persian).